

Rechtbank Oost-Brabant, locatie 's-Hertogenbosch, kanton
Postbus 90138
5200 MA 's-Hertogenbosch

Leiden, 20 augustus 2015

**Betreft: 3996705 / CV EXPL 15-2884 (H.A. Kersten - Gemeente Oss), 24
september 2015
Opiniebrief/ Amicus Curiae**

Edelachtbare,

In verband met de kantonzaak met bovengenoemd kenmerk, betreffende de niet-voortzetting van de huurovereenkomst van de heer Kersten, de ontruiming van de woonwagenstandplaats op de Leuvenstraat 20 te Oss en het door de Gemeente Oss gevoerde uitsterfbeleid, vragen het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten (NJCM), in samenwerking met haar Public Interest Litigation Project (PILP), na consultatie van Prof. dr. Y. Donders (Hoogleraar International Human Rights and Cultural Diversity en directeur van het Amsterdam Center for International Law aan de Rechtenfaculteit van de Universiteit van Amsterdam), uw aandacht voor het volgende.

Namens de heer Kersten worden door de advocaten van Kennedy van der Laan (mr. Van den Berg en mr. Keuning) enkele mensenrechtelijke argumenten aangevoerd. Met deze brief willen wij nader uitleggen waarom deze mensenrechtelijke bepalingen relevant zijn in verband met het woonwagenbeleid en hoe zij doorwerken in de zaak van de heer Kersten.

Er zal worden ingegaan op het woonwagenbeleid in Nederland (met daarbij specifieke aandacht voor het uitsterfbeleid van de Gemeente Oss), de toepasselijkheid van internationale mensenrechtenstandaarden in de zaak Kersten, gevolgd door de factoren die op basis van onder meer het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens (EVRM) van belang kunnen zijn bij de behandeling in deze zaak.

Wij verzoeken u de in deze zaak genoemde mensenrechtenstandaarden te overwegen en gemotiveerd mee te nemen in het door u te wijzen vonnis.

Het woonwagenbeleid en mensenrechten

De zaak van de heer Kersten staat niet op zichzelf. Onlangs is er meer aandacht gekomen voor de woonwagentraditie en het door Nederlandse Gemeenten gevoerde woonwagenbeleid. Niet alleen is de woonwagencultuur op 15 augustus 2014 in Nederland erkend als Immaterieel Erfgoed¹ maar ook heeft het College voor de Rechten van de Mens (het College) verscheidene oordelen geveld over het Gemeentelijk woonwagenbeleid, waarvan een drietal verband houdt met de

Gemeente Oss en haar 'uitsterfbeleid'.² Ook door Europese mensenrechten instanties wordt reeds vele decennia aandacht besteed aan de huisvestingsproblematiek van woonwagenbewoners. Dit door onder meer het Europese Hof voor de Rechten van de Mens (EHRM), het Europese Comité voor Sociale Rechten (ECSR), de Europese Commissie tegen Racisme en Intolerantie (ECRI) en het Agentschap voor de Fundamentele Rechten van de Europese Unie (FRA). Uit de woorden van het EHRM volgt dat vooropgesteld moet worden dat:

'the occupation of a caravan [woonwagen] is an integral part of the identity of travellers [woonwagenbewoners], even where they no longer live a wholly nomadic existence,³ and that measures affecting the stationing of caravans affect their ability to maintain their identity and to lead a private and family life in accordance with that tradition...'⁴

Het belang van het/geschikt woonwagenbeleid is onder meer onderstreept door het ECSR in een klacht tegen België. Daarin heeft het ECSR geoordeeld dat het gebrek aan woonwagenstandplaatsen het recht van het gezin op sociale, wettelijke en economische bescherming (artikel 16 Europees Sociaal Handvest (ESH)) en het non-discriminatie beginsel (artikel E ESH) schendt.⁵ De overheid zou in haar ruimtelijke planning voldoende rekening dienen te houden met de behoeften van woonwagenbewoners om in woonwagenkampen te wonen.⁶

Ook het EHRM is duidelijk over de belangrijke rol die overheden spelen in het beschermen en faciliteren van de woonwagencultuur. In de zaak *Winterstein* is aangegeven dat:

'the vulnerable position of Roma and travellers [woonwagenbewoners] as a minority means that some special consideration should be given to their needs and their different lifestyle both in the relevant regulatory planning framework and in reaching decisions in particular cases...'⁷

De situatie in Nederland lijkt niet in overeenstemming te zijn met de bovenstaande uitspraken.

Het woonwagenbeleid in Nederland en het uitsterfbeleid van de Gemeente Oss

Sinds de afschaffing van de Woonwagenwet in 1999 is het woonwagenbeleid in Nederland volledig gedecentraliseerd en ligt de eerste verantwoordelijkheid bij de gemeenten.⁸ Om de gemeenten een handreiking te geven bij het voeren van woonwagenbeleid heeft het toenmalige Ministerie van Verkeer en Waterstaat (het VROM) vijf beleidsopties meegegeven.⁹ Ten eerste de 'nuloptie', waarbij de woonwagenstandplaatsen geheel zullen verdwijnen door het verwijderen van vrijkomende standplaatsen of het aanbieden van nieuwe huisvesting aan woonwagenbewoners. Ten tweede het 'afbouwbeleid', wat gericht is op het laten verkleinen van woonwagenkampen om zo een geleidelijke overgang naar reguliere huisvesting te bewerkstelligen. Ten derde het 'woonvisiebeleid', waar in bestemmingsplannen rekening kan worden gehouden met woonwagenlocaties maar waarbij woonwagenbewoners op zoek naar een standplaats gelijk worden gesteld aan andere woningzoekenden (woonwagenstandplaatsen zijn dan simpel een 'woonwens'). Hoewel een algehele inventarisatie ontbreekt, lijken vele gemeenten één van deze drie beleidsopties te voeren en hebben minder gemeenten gekozen voor een meer toeschietelijke beleidsoptie ('vraaggericht specifiek beleid' en 'neutraal beleid').¹⁰

Ten aanzien van woonwagengebeleid heeft het College voor de Rechten van de Mens woonwagengebewoners erkend als etnische groepering en erop gewezen dat hun specifieke woonvorm een essentieel onderdeel is van de woonwagencultuur.¹¹ Woonwagengebeleid zou dan ook 'de kern van de levenswijze van de [woonwagen]bevolkingsgroep' niet horen aan te tasten.¹² In dat licht heeft het de eerste beleidsvorm de 'nuloptie', of in andere woorden 'uitsterfgebeleid', beoordeeld als discriminatoir.¹³ Waarschijnlijk zou het ten aanzien van het 'afbouwgebeleid', daar het net als het uitsterfgebeleid gericht is op het op den duur laten verdwijnen van woonwagengebewoning, tot een gelijksoortige conclusie komen. Zoals uit onderstaande uiteenzetting zal blijken, lijkt ook het 'woonvisiegebeleid' tekort te schieten ten aanzien van het waarborgen van de internationale mensenrechtenstandaarden. In dit beleid wordt het woonwagengeleven niet erkend als een wezenlijk onderdeel van de identiteit en cultuur van woonwagengebewoners, nu geen rekening wordt gehouden met hun specifieke behoeften door de vraag naar een woonwagengestandplaats te beschouwen als slechts een 'woonwens'.

Ook de ECRI, die discriminatie in landen van de Raad van Europa monitort, heeft ten aanzien van het woonwagengebeleid in Nederland nadrukkelijk aangegeven dat de Nederlandse autoriteiten voldoende woonwagengestandplaatsen beschikbaar moeten stellen zodat woonwagengebewoners volgens hun cultuur en traditie kunnen blijven leven.¹⁴ Daarmee legt het een direct verband tussen het beschikbaar zijn van standplaatsen en de bescherming van de woonwagengeidentiteit en cultuur.¹⁵

Ook de Hoge Commissaris voor Mensenrechten van de Verenigde Naties heeft aangegeven dat een gebrek aan geschikte en culturele adequate huisvesting en geautoriseerde standplaatsen woonwagengebewoners stigmatiseert en discrimineert.¹⁶

Het tekort aan standplaatsen in Nederland is onder meer door het National Focal Point van het FRA in kaart gebracht.¹⁷ In 2009 was dit geschat op een tekort aan 3000 standplaatsen.¹⁸

Uit deze rapporten komt duidelijk naar voren dat de Nederlandse autoriteiten onvoldoende rekening lijken te houden met de woonwagencultuur. De voorliggende zaak kan geplaatst worden tegen deze achtergrond, aangezien de heer Kersten rechtstreeks door het woonwagengebeleid wordt geraakt. Immers, kort na het overlijden van zijn moeder, die huurder was van de woonwagengestandplaats in de Gemeente Oss, heeft hij op 24 september 2014 een brief ontvangen van de Gemeente waarin werd vermeld dat in verband met de *'uitsterfconstructie ... een vrij gekomen standplaats niet meer opnieuw wordt verhuurd [en wordt] ook met eventuele erven ... geen nieuwe huurrelatie aangegaan'*.¹⁹ Dientengevolge maakt Kersten geen kans op voortzetting van de huurovereenkomst noch op een andere standplaats in de Gemeente Oss. In zijn zaak speelt dan ook het woonwagengebeleid dat in veel Nederlandse gemeenten gevoerd wordt mee, omdat er ook bij andere gemeenten niet of nauwelijks standplaatsen vrijkomen waar hij voor in aanmerking zou kunnen komen.²⁰

Standpunt Gemeente Oss en de toepassing van het EVRM

De Gemeente Oss stelt in het kort dat het enkel het Nederlands huurrecht van toepassing acht, door aan te geven dat de weigering tot voortzetting van de huurovereenkomst niet volgt uit het gevoerde uitsterfgebeleid, maar uit het feit dat

Kersten niet voldoet aan de vereisten die artikel 7:268 lid 2 BW daarvoor stelt. En dus, zo stelt de Gemeente, zou Kersten met een beroep op internationale mensenrechtenstandaarden niet alsnog voortzetting van de huurovereenkomst kunnen bewerkstelligen.

Dit miskent echter het feit dat, volgens vaste rechtspraak van het EHRM, ook wanneer een overheidsorgaan in een privaatrechtelijke rechtsverhouding optreedt de normen neergelegd in het EVRM onverminderd van toepassing zijn.²¹ In casu op de Gemeente Oss als verhuurder van woonwagendplaatsen. Ondergetekenden stellen zich daarbij op het standpunt dat bij de toepassing van het Nederlandse huurrecht door de overheid, in gevallen waar het de woonwagencultuur betreft, de rechten uit het EVRM een belangrijke rol zouden moeten spelen. Dat geldt zowel bij het voeren woonwagenbeleid als bij het maken van individuele (privaatrechtelijke) beslissingen – in casu dus zowel bij de voortzetting van de huurovereenkomst als bij de ontruimingsvordering.

Ten aanzien van woonwagenbewoners moet voorop worden gesteld dat het bewonen van een woonwagen niet alleen hun recht op woning omvat, maar ook het recht op respect van het privé- en familielevens vanwege de inherente verbondenheid van de woonwagen aan hun identiteit.²² Dit geldt ook in het geval dat de woonwagenbewoners niet langer rondtrekken en de woonwagen ‘versteend’ is.²³

De zaak Kersten dient daarom mede in het licht van de internationale mensenrechtenstandaarden te worden behandeld. Ondergetekenden zijn, met mr. Van den Berg en mr. Keuning, van mening dat de maatregelen tot het niet-voortzetten van de huurovereenkomst en tot ontruiming van de woonwagendplaats onder last van een dwangsom in strijd zijn met de internationale mensenrechten, in het bijzonder het recht op het respect van het privé-, familielevens, woning en correspondentie (artikel 8 EVRM); het recht op bescherming tegen discriminatie (artikel 14 EVRM jo. Artikel 8 EVRM). Wij onderschrijven de standpunten die mr. Van den Berg en mr. Keuning in hun betoog hebben uiteengezet in dit kader en willen met name de volgende punten kracht bijzetten.

Artikel 8 EVRM: De woonwagen als ‘home’

De beoordeling of een maatregel strijdig is met artikel 8 EVRM dient te worden bepaald op basis van een drietrapsstructuur. Als eerste moet worden bepaald of de zaak die voorligt in de reikwijdte van dit recht valt. Vervolgens zal moeten worden vastgesteld of de maatregel inderdaad een inmenging op dit recht vormt. Als laatste onderdeel dient er een belangenafweging te worden gemaakt, waaruit moet blijken dat de overheid middels de (voorgestelde) maatregel daadwerkelijk een redelijk evenwicht (‘fair balance’) heeft weten te vinden tussen de algemene belangen en de belangen van de betrokkene(n). Kort gezegd dient een drietal vragen beantwoord te worden: is artikel 8 EVRM van toepassing; is er een inbreuk op een van de rechten onder artikel 8 EVRM; en, is er voor de inbreuk een rechtvaardiging? Deze drie onderdelen zullen hieronder besproken worden.

Het EHRM heeft ten aanzien van de reikwijdte van artikel 8 EVRM bevonden dat:

‘the concept of “home” within the meaning of Article 8 is not limited to premises which are lawfully occupied or which have been lawfully

*established. It is an autonomous concept which does not depend on classification under domestic law. Whether or not a particular premises constitutes a "home" which attracts the protection of Article 8 will depend on the factual circumstances, namely, the existence of sufficient and continuous links with a specific place ... The Court observes that the present case also brings into play, in addition to the right to respect for one's home, the applicants' right to respect for their private and family life...*²⁴

Van belang is dus dat een persoon feitelijk een voldoende en voortdurende band dient te hebben met de specifieke (woonwagenstand)plaats. In casu speelt een rol dat Kersten opgegroeid is op die plek, hij in de jaren dat hij er niet woonde daar regelmatig met zijn kinderen verbleef, zijn moeder er woonde en hij er ruimschoots een jaar is teruggekeerd.²⁵ Ook dient bij het vaststellen van de vraag of Kersten een alternatieve verblijfsplaats heeft (gehad), gekeken te worden naar de feiten.²⁶ Doordat het appartement dat op zijn naam stond na de scheiding bewoond werd door zijn ex-vrouw, was dit naar feitelijke omstandigheden geen alternatief. Voor de toepasselijkheid van artikel 8 EVRM is het overigens niet relevant of het verblijf in de woonwagen legaal was.²⁷

Hoewel het EHRM het wel van belang acht of de klager in de tussentijd een verblijf elders heeft gehad, of tenminste de intentie heeft om dit elders te hebben,²⁸ kan het feit dat Kersten elders een reguliere woning heeft gehad hem niet worden tegengeworpen. Het door de Gemeente Oss gevoerde uitsterfbeleid maakte het onmogelijk om een woonwagenstandplaats te bemachtigen en de familietraditie voort te zetten in een woonwagen.

Daarnaast acht het EHRM van belang of de bewoning gericht is op permanent verblijf.²⁹ Anders dan de Gemeente Oss beweert, kan niet zondermeer worden aangenomen dat Kersten slechts tijdelijk was teruggekeerd naar de woonwagen, nu hij zijn moeder wilde verzorgen voor chronische hernia/rugklachten. Dit geeft aan dat de bewoning door Kersten gericht was op langdurig verblijf omdat het om een voortdurende zorgbehoefte van zijn moeder zou gaan.

Dit in ogenschouw nemende zijn ondergetekenden het eens met mr. Van den Berg en mr. Keuning dat de woonwagen samen met de woonwagenstandplaats kan worden gekwalificeerd als 'home' voor Kersten. Eveneens is, zoals eerder al uiteengezet, daarmee zijn recht op privé- en familieleven in het geding, vanwege de inherente verbondenheid van de woonwagen aan de identiteit van Kersten als woonwagenebewoner.

Artikel 8 EVRM: Inbreuk en rechtvaardiging

Vervolgens moet worden vastgesteld of de (voorgestelde) maatregelen van de Gemeente Oss inderdaad een inbreuk vormen op het recht van Kersten en, daarop volgend, of deze te rechtvaardigen zijn. Ten eerste vormt de ontruimingsvordering in combinatie met een dwangsom een inbreuk op het recht van Kersten op respect voor woning, privé- en familieleven.³⁰ Vooropgesteld moet worden dat deze maatregel tot gevolg heeft dat Kersten niet alleen de woonwagenstandplaats moet verlaten maar daarbij ook zijn thuis verliest, omdat hij zonder standplaats is en hij niet langer in de woonwagen kan blijven wonen. Het EHRM heeft uitzetting zelfs aangemerkt als een van de meest extreme vormen van inmenging met de rechten onder artikel 8 EVRM.³¹

Ten tweede vloeit uit artikel 8 EVRM een verplichting voort om deze rechten op een praktische en effectieve manier te garanderen. Het EHRM heeft daartoe erkend dat de overheid niet alleen de woonwagencultuur dient te beschermen maar ook te faciliteren.³² Daaronder zou in een uitzonderlijk geval ook een plicht tot voortzetting van de huurovereenkomst kunnen worden verstaan, hetgeen verderop besproken zal worden.

Een inmenging met de door artikel 8 beschermde rechten is slechts toegestaan, wanneer deze voldoet aan de cumulatieve eisen van artikel 8, tweede lid, EVRM. De inmenging dient bij wet voorzien te zijn en, noodzakelijk te zijn in een democratische samenleving met het oog op één van de genoemde belangen (de nationale veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, het voorkomen van wanordelijkheden en strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen).

Hoewel deze rechtvaardigingsvoorwaarden in principe gelden voor negatieve verplichtingen, heeft het EHRM ook duidelijk gemaakt dat ze op een vrijwel analoge wijze van toepassing zijn op positieve verplichtingen.³³ Uiteindelijk ligt de crux van deze rechtvaardigingstoets bij het vereiste van de noodzakelijkheid van de maatregel. Om te voldoen aan dit vereiste moet de maatregel gestoeld zijn op een dwingende maatschappelijke behoefte, moet de maatregel corresponderen met dat belang en dient deze proportioneel te zijn.³⁴

In feite zal het hier neerkomen op de vraag of de Gemeente Oss met haar maatregelen een redelijk evenwicht (*fair balance*) heeft weten te bereiken tussen de algemene belangen en de individuele belangen van Kersten.³⁵ Hier moet worden opgemerkt dat de overheid daartoe een zekere beoordelingsvrijheid heeft, al is deze beperkt omdat in casu de rechten van woonwagengebouwen die vallen onder artikel 8 op het spel staan.³⁶ Het EHRM heeft in *Winterstein* samengevat welke factoren van belang zijn bij uitzettingsmaatregelen en het woonwagengebeid:

*'When considering whether an eviction measure is proportionate, the following considerations should be taken into account in particular. If the home was lawfully established, this factor would weigh against the legitimacy of requiring the individual to move. Conversely, if the establishment of the home was unlawful, the position of the individual concerned would be less strong. If no alternative accommodation is available the interference is more serious than where such accommodation is available. The evaluation of the suitability of alternative accommodation will involve a consideration of, on the one hand, the particular needs of the person concerned and, on the other, the rights of the local community to environmental protection ... Lastly, the vulnerable position of Roma and travellers as a minority means that some special consideration should be given to their needs and their different lifestyle both in the relevant regulatory planning framework and in reaching decisions in particular cases ...; to this extent, there is thus a positive obligation imposed on the Contracting States by virtue of Article 8 to facilitate the way of life of the Roma and travellers ...'*³⁷

De Afdeling Bestuursrechtspraak van de Raad van State (ABRvS) heeft deze voorwaarden ook onderschreven en daaraan toegevoegd dat het van belang kan zijn dat *'woningzoekenden die een standplaats moeten ontruimen vanwege*

opheffing van de locatie, als eerste genoemd worden in de volgorde van toewijzing voor vrijkomende standplaatsen'.³⁸ Daarnaast vond de Afdeling de vraag relevant of de woonwagenlocatie tijdelijk van aard was omdat deze in strijd was met de geldende bestemmingsplannen en de vraag of uitzetting een gevolg is van de gezondheidsrisico's die de locatie met zich meebrengt.³⁹

Ontruiming van de woonwagenstandplaats

Uit niets blijkt dat de Gemeente Oss bij de ontruimingsvordering rekenschap geeft aan de rechten van Kersten als woonwagenbewoner. Het ontbreken van een expliciete belangenafweging waarin de belangen van betrokkene(n) wordt meegewogen, zou dan ook een formele schending van artikel 8 EVRM opleveren.

Wellicht is het mogelijk om het argument van de Gemeente Oss dat Kersten niet voldoet aan de vereisten van artikel 7:268 BW omdat hij zonder recht of titel gebruik zou maken van de standplaats, als rechtvaardigingsargument aan te merken. Uit de rechtspraak van het EHRM komt echter naar voren dat het ontbreken van een juridische titel of het belang van de overheid om haar eigendommen te beheersen onvoldoende is om over te gaan tot ontruiming.⁴⁰ Tevens dient bij de rechterlijke toetsing ingegaan te worden op '*relevant arguments concerning the proportionality of the interference [and] the domestic courts should examine them in detail and provide adequate reasons*'.⁴¹ Daarbij spelen ook de persoonlijke omstandigheden van Kersten een belangrijke rol.⁴² Indien de ontruiming noodzakelijk zou blijken, dienen de specifieke belangen van Kersten als woonwagenbewoner in acht genomen te worden wat betreft de timing en wijze van ontruiming en dienen, waar mogelijk, afspraken voor alternatieve huisvesting te worden gemaakt.⁴³

In het kader van de te maken belangenafweging willen ondergetekenden op een aantal relevante factoren wijzen. De woonwagen van Kersten was legaal gestationeerd op de standplaats en het terrein is in het bestemmingsplan aangemerkt als woonwagenlocatie. Ten aanzien van de aanwezigheid van alternatieve huisvesting speelt het uitsterfbeleid van de Gemeente Oss een belangrijke rol. Dit beleid staat eraan in de weg dat Kersten kans maakt om na ontruiming de woonwagen op een nieuwe standplaats te plaatsen, nu er geen standplaatsen vrij zullen komen. Ondergetekenden willen daarbij benadrukken dat een sociale huurwoning niet als 'geschikt' alternatief kan worden aangemerkt nu ook het College voor de Rechten van de Mens de leefwijze van woonwagenbewoners als dermate specifiek interpreteert '*dat een gelijkwaardig woongenot alleen mogelijk is op een vervangende standplaats*'.⁴⁴ Deze interpretatie wordt ondersteund door het EHRM, dat eerder oordeelde dat het een woonwagenbewoner niet tegengeworpen kan worden dat hij een aangeboden sociale huurwoning heeft geweigerd wanneer deze niet overeenkomt met zijn levensstijl.⁴⁵

Zelfs indien, zoals de Gemeente lijkt te suggereren, er in de nabije toekomst een beleidswijziging zal plaatsvinden waardoor standplaatsen opnieuw verhuurd zullen worden, is het niet zeker of Kersten inderdaad 'praktisch en effectief' kan genieten van zijn rechten en deze niet slechts 'theoretisch en illusoir' zijn.⁴⁶ In dat licht is het, zoals de ABRvS heeft aangegeven, van belang of Kersten als eerste op de wachtlijst voor woonwagenstandplaatsen wordt geplaatst en ons inziens ook of hij daarop binnen een redelijk termijn kans maakt.

Voortzetting van de huurovereenkomst

Ten aanzien van de voortzetting van de huurovereenkomst kan het EVRM ook een belangrijke rol spelen. Het EHRM heeft als gevolg van de kwetsbare positie van Roma, Sinti en woonwagen-bewoners een positieve verplichting erkend onder artikel 8 EVRM waarbij de overheid hun levenswijze dient te faciliteren.⁴⁷ Hoewel deze verplichting niet zover gaat dat de overheid deze groep van huisvesting moet voorzien,⁴⁸ dient zowel in haar beleid als bij individuele gevallen speciale aandacht besteed te worden aan hun bijzondere behoeften.⁴⁹ In deze zaak gaat het bovendien niet om het voorzien in huisvesting voor woonwagenbewoners, maar het actief ontnemen van een dergelijke voorziening van een woonwagenbewoner.

Vooropgesteld moet dan ook worden dat woonwagenbewoners, en dus ook Kersten, effectief gebruik moeten kunnen maken van hun rechten onder het EVRM en dat het daarvoor soms noodzakelijk is voor de overheid om actief maatregelen te nemen.

Artikel 8 jo Artikel 14 EVRM

In deze zaak is ook artikel 14 EVRM van belang, wat het verbod op discriminatie omvat. Dit is een 'accessoir recht', wat betekent dat het alleen kan worden ingeroepen wanneer een zaak in de reikwijdte valt van een van de andere rechten onder het EVRM en de Protocollen. Hier dient artikel 14 in samenhang met artikel 8 EVRM gezien te worden. Wij menen dat de Gemeente Oss met haar uitsterfbeleid een ongerechtvaardigd (direct) onderscheid maakt tussen woonwagenbewoners en anderen. Eerder heeft het College dit beleid namelijk al discriminatoir bevonden op basis van het Nederlandse recht.⁵⁰

Bovendien bevat artikel 14 EVRM eveneens een verplichting voor overheden om 'ongelijke gevallen, ongelijk te behandelen'.⁵¹ In andere woorden, artikel 14 EVRM kan ook worden geschonden wanneer overheden nalaten om personen gedifferentieerd te behandelen wiens situaties significant en feitelijk anders zijn.⁵² In combinatie met de positieve verplichtingen die voortvloeien uit artikel 8 EVRM, zoals hierboven genoemd, zou dit ook kunnen behelzen dat de overheid een verplichting heeft uitzonderingen te maken in gevallen waar dit noodzakelijk is om effectief genot van de rechten onder het EVRM te bewerkstelligen.⁵³ Op basis hiervan zou bij de belangenafweging onder artikel 8 EVRM moeten worden meegenomen dat de situatie van woonwagenbewoners niet gelijk is aan die van anderen en wellicht specifieke of afwijkende maatregelen worden genomen op basis van artikel 14 EVRM.

Artikel 1 Eerste Protocol EVRM

Wat betreft de ontruiming speelt artikel 1 Eerste Protocol EVRM een rol daar een ontruiming sterke implicaties voor het genot van eigendomsrecht kan hebben. Het EHRM heeft geaccepteerd dat de overheid aansprakelijk kan worden gehouden voor inmengingen die de economische waarde van eigendom aantasten.⁵⁴ Hoewel de overheid een grote mate van beoordelingsvrijheid heeft ten aanzien van het huisvestingsbeleid,⁵⁵ moet de overheidsmaatregel getuigen van een redelijk evenwicht en dus niet overduidelijk onredelijk zijn.⁵⁶

Ondergetekenden onderschrijven de positie van mr. Van den Bosch en mr. Keuning, dat de ontruiming tot gevolg heeft dat Kersten niet langer het effectieve genot van het eigendomsrecht op de woonwagen zal hebben. Bij de beoordeling van de evenredigheid van de getroffen maatregelen in het licht van Artikel 1

Eerste Protocol EVRM zijn factoren zoals vertraging, onzekerheid en inconsistentie in uitoefening van overheidsbevoegdheden van belang.⁵⁷ Eveneens dienen de negatieve gevolgen van een maatregel niet volledig op één (groep) rechthebbende(n) worden gelegd en moeten de concrete belangen bij individuele zaken worden meegewogen.⁵⁸ Een belangenafweging dient dus ook plaats te vinden in de zaak Kersten, ook voor zover er een juridische grondslag zou zijn om over te gaan tot ontruiming. In casu zal dus moeten worden bepaald of ontruiming geen excessief zware last legt op Kersten. Bij de beoordeling daarvan kan het uitsterfbeleid van de Gemeente Oss een rol spelen omdat hij daardoor zijn woonwagons nergens kan plaatsen voor bewoning (daarvoor is een standplaats nodig) en dus opslagkosten zal moeten betalen. Uiteindelijk zal zijn woonwagons dus zelfs een negatieve waarde hebben.

Internationale mensenrechtenstandaarden

Ook in andere internationale verdragen zijn bepalingen opgenomen die relevant zijn in het kader van het woonwagonsbeleid en in de voorliggende zaak. Het recht op bescherming van het privé- en familieleven, huis en correspondentie tegen willekeurige of onwettige inmenging is neergelegd in artikel 17 Internationaal Verdrag inzake Burgerrechten en Politieke Rechten (IVBPR). Het VN-Mensenrechtencomité dat toeziet op de naleving van het IVBPR, heeft uitgelegd dat het onder 'huis' verstaat *'the place where a person resides or carries out his usual occupation'*.⁵⁹ Tevens is een inmenging met dit recht alleen gerechtvaardigd wanneer dit bij wet voorzien is, dit overeenkomstig is met de doelstellingen van het IVBPR en redelijk is in de bijzondere omstandigheden van het geval.⁶⁰

Eveneens is het recht op een adequate levensstandaard relevant, zoals is vastgelegd in art. 25 lid 1 van het Universele Verdrag voor de Rechten van de Mens (UVRM) en uitgewerkt in artikel 11 lid 1 van het Internationaal Verdrag inzake Economische, Sociale en Culturele Rechten (IVESCR). Onder het laatste artikel wordt ook het 'recht op adequate huisvesting' geschaard.⁶¹ Daarover heeft het VN-Comité voor Economische Sociale en Culturele Rechten (VN-Comité ESCR) bepaald dat ook de culturele toereikendheid van de huisvesting hieronder valt. Het heeft overwogen dat beleidsvoering *'must appropriately enable the expression of cultural identity and diversity in housing'* en dat *'development or modernization in the housing sphere should ensure that the cultural dimension of housing are not sacrificed'*.⁶²

Dit alles kan in verband worden gebracht met het belang dat wordt gehecht aan de bescherming van de culturele identiteit en diversiteit van minderheden. Onder artikel 15 lid 1 sub a IVESCR valt het recht van groepen om hun specifieke culturele gebruiken en tradities te behouden.⁶³ Volgens het VN-Comité ESCR hebben minderheden dan ook *'the right to their cultural diversity, traditions, customs, religion, forms of education, languages, communication media ... and other manifestations of their cultural identity and membership'*.⁶⁴ Als gevolg zou beleid dat gericht is op de integratie en deelname van deze minderheden in de maatschappij, een beleid wat in principe aangemoedigd wordt door dit Comité, steeds het bijzondere karakter van hun cultuur moeten waarborgen.

In dit kader is ook in artikel 27 IVBPR vastgelegd dat personen die behoren tot minderheden het recht niet mag worden ontnomen om, in gemeenschap met de andere leden van de groep, hun eigen cultuur te beleven. Hoewel er in het IVBPR geen vaste definitie is van een minderheid, is het duidelijk dat het moet gaan om

een groep die numeriek inferieur is in dat land en dat het moet gaan om individuen *'who belong to a group and who share in common a culture, a religion and/or a language'*.⁶⁵ Het VN-Mensenrechtencomité heeft eveneens in de zaak *Sandra Lovelace* bepaald dat verondersteld kan worden dat een persoon tot een minderheid behoort wanneer hij is geboren en opgegroeid in de gemeenschap en daarmee banden heeft onderhouden.⁶⁶ Dit geldt evenzo wanneer de persoon enkele jaren zich buiten deze gemeenschap heeft gevestigd vanwege een huwelijk.⁶⁷ Dit versterkt de opvatting dat Kersten behoort tot de groepering van woonwagendwoners, een groep die gekwalificeerd kan worden als minderheid.

Bovendien is het relevant dat het VN-Mensenrechtencomité heeft aangegeven dat dit recht niet alleen een negatieve verplichting inhoudt voor overheden om geen inbreuk te maken op de *'culturele levensstijl'*⁶⁸ van een minderheid, maar eveneens een positieve verplichting om hun identiteit te beschermen en er zorg voor te dragen dat zij daadwerkelijk hun cultuur kunnen beleven en ontwikkelen.⁶⁹ Dit zou zelfs gedifferentieerde behandeling kunnen vergen om genot van dit recht te verzekeren, onder de voorwaarde dat het voldoet aan de vereisten van objectiviteit en redelijkheid.⁷⁰ In het licht van positieve verplichtingen heeft ook het VN-comité dat toeziet op de naleving van het Verdrag inzake de Uitbanning van Rassendiscriminatie (VN-comité CERD) bevonden dat overheden gehouden zijn *'to take the necessary measures, as appropriate, for offering Roma nomadic groups or Travellers camping places for their caravans, with all necessary facilities'*.⁷¹

Als laatste zijn er in het UVRM, IVBPR, IVESCR en het CERD diverse bepalingen opgenomen waaronder, het verbod op directe en indirecte discriminatie van minderheden in wetgeving, beleid en individuele besluiten is opgenomen.⁷² Het doel van deze bepalingen is om iedereen het recht op een effectief genot van zijn rechten onder deze verdragen te garanderen zonder discriminatie. Gedifferentieerde behandeling zou dan alleen mogelijk zijn als dit voldoet aan de rechtvaardigingsgronden: de maatregel moet redelijk en objectief zijn, het doel hebben om het algemene welzijn in een democratische samenleving te waarborgen en proportioneel zijn.⁷³

Conclusie

Het NJCM en het PILP menen dat de bescherming van mensenrechten, met name artikel 8 EVRM, maar ook de andere in deze brief genoemde bepalingen, een belangrijke rol dient te spelen in de beoordeling van deze zaak.

Het uitsterfbeleid, dat door de Gemeente Oss in deze zaak gehanteerd is, lijkt geen rekening te houden met de cultuur van de heer Kersten. Het wonen van een woonwagen is voor hem immers niet alleen verbonden met zijn recht op respect om te wonen, maar is ook onderdeel van zijn identiteit en zijn verbinding met de woonwagentraditie.

De Gemeente Oss lijkt de cultuur en omstandigheden van de heer Kersten in het geheel niet te hebben meegenomen in de beoordeling. Alleen al om deze reden zou de Gemeentelijke beslissing om de standplaats van de heer Kersten te ontruimen en om hem niet verder te laten wonen in zijn woonwagen, niet in stand kunnen blijven. Ondergetekenden stellen zich op het standpunt dat sprake is van een (formeel) schending van artikel 8 EVRM.

Bovendien zijn het niet voort laten voortduren van de huurovereenkomst en de ontruiming naar ons oordeel disproportioneel in het kader van artikel 8 EVRM. Er is nagelaten om overeenkomstig met artikel 14 EVRM jo. 8 EVRM voor deze specifieke zaak een expliciete belangenafweging te maken en daarin mee te nemen dat de situatie van deze persoon niet gelijk is aan die van anderen waardoor wellicht specifieke maatregelen genomen hadden moeten worden.

Als laatste kan de heer Kersten, door het uitsterfbeleid in Oss en het niet-toeschietelijke woonwagenbeleid in Nederland, na niet-voortzetting van de huurovereenkomst en na ontruiming, nergens heen met zijn woonwagen, zijn eigendom. Artikel 1 van het Eerste Protocol lijkt ons hier van belang om mee te nemen in de afweging.

We verzoeken u de mensenrechten die van belang zijn, zoals genoemd in deze brief, een belangrijke rol te laten spelen bij uw beoordeling en in uw vonnis terug te laten komen.

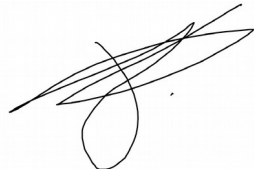
We zullen op de zitting aanwezig zijn om, indien u daar behoefte aan heeft, meer toelichting te kunnen geven.

Hoogachtend,

Mr. dr. Marloes van Noorloos
Namens het Nederlands Juristen Comité voor de Mensenrechten

Mr. Jelle Klaas
Namens het Public Interest Litigation Project

Voor gezien:
Prof. Dr. Yvonne Donders
Professor International Human Rights and Cultural Diversity en Executive Director
of the Amsterdam Center for International Law aan de Rechtenfaculteit van de
Universiteit van Amsterdam

www.pilpnjcm.nl

www.njcm.nl

Postbus 778, 2300 AT Leiden,

Postbus 778, 2300 AT Leiden,

1 Op 15 augustus 2014 is de woonwagencultuur toegevoegd aan de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed Nederland, zie <http://immaterieelerfgoed.nl/traditions/details/51>.

2 Zie voor de zaken die verband houden met het uitsterf beleid van de Gemeente Oss: College voor de Rechten van de Mens 19 december 2014, Oordelen 2014-165, 2014-166 en 2014-167.

3 Ten aanzien van 'verstening' van woonwagens geeft het Hof aan dat het nomadisch bestaan voortleeft in de geest van woonwagenbewoners, zie EHRM 27 mei 2004, nr. 66746/01 (Connors/VK), para. 93. Daarnaast speelt het feit een rol dat het in Nederland sinds de invoering van de Woonwagenwet in 1968 (afgeschaft in 1999) verboden is voor woonwagenbewoners om rond te trekken en zijn ze verplicht zich te vestigen op een daartoe aangewezen locatie. Overigens acht het EHRM het niet relevant voor de beoordeling van een zaak of de verstening heeft plaatsgevonden uit vrije wil of als gevolg van overheidsbeleid, zie EHRM 18 januari 2001, nr. 25154/94 (Jane Smith/VK), para. 80.

4 EHRM 17 oktober 2013, nr. 27013/07 (Winterstein/Frankrijk), para. 142 en ook EHRM *Chapman*, para. 73.

5 ECSR 21 maart 2012, nr. 62/2010 (International Federation of Human Rights (FIDH)/België), para. 121.

6 *Ibid*, para. 141.

7 EHRM *Winterstein*, para. 148 onder (ζ) met een verwijzing naar eerdere uitspraken EHRM 18 januari 2001, nr. 27238/95 (Chapman/VK), para. 96 en EHRM 29 september 1996, nr. 20348/92 (Buckley/VK), paras. 76, 80 en 84.

8 De volledige decentralisatie wordt gehekelde door de ECRI zie ECRI-rapport over Nederland, vierde monitoringscyclus, aangenomen op 20 juni 2013, CRI(2013)39, paras. 169 en ook 159-168.

9 VROM oktober 2006, nr. 6374, *Werken aan Woonwagenlocaties. Handreiking voor Gemeente: Over Beleid en Handhaven*, pp. 6 en 7.

10 In ieder geval is het bekend dat de volgende Gemeenten een zekere vorm van het nuloptie of afbouwbeleid voeren: Den Bosch, Eiburg, Gouda, Oss, Utrecht, Uden en Vlaardingen. Zie onder meer oordelen van het College; Liberties.eu, 31 maart 2015

<<http://www.liberties.eu/en/news/utrecht-city-of-human-rights-for-roma-sinti-travelers>>; en ANP Pers Support, 17 augustus <<http://www.perssupport.nl/persbericht/93097/de-dreigende-verdwijning-van-de-woonwagencultuur>>.

11 College voor de Rechten van de Mens, 28 mei 2015, Oordeel 2015-61, para. 3.12 en Oordeel 2014-165, para. 3.9.

12 College voor de Rechten van de Mens, Oordeel 2015-61, para. 3.12.

13 Ten aanzien van de Gemeente Oss zie College Oordeel 2014-165 en 2014-167, para. 3.19 voor Gemeente Vlaardingen College Oordeel 2015-61, para. 4.

14 In dat kader beveelt de ECRI aan 'de behoeften van Roma, Sinti en reizigers die in woonwagens wonen, te inventariseren', zie ECRI-rapport 2013, paras. 165 en 169.

15 Een belangrijk punt volgens het College, zie Oordeel 2015-61, para. 3.11 en 2014-165 en 167, para. 3.16.

16 De Hoge Commissaris voor de Mensenrechten van de VN, *Addressing Forced Evictions of Roma and Travellers*, factsheet, november 2014

<http://www.ohchr.org/Documents/Issues/Minorities/Roma_and_forced_evictions.pdf>.

17 FRANET 2012, National Focal Point (Art. 1, Dutch Knowledge Centre on Discrimination), *The Situation of Roma*, pp. 23-24. Zie ook voor een eerder rapport RAXEN 2009, National Focal Point (Rita Schiemer), *Housing Conditions of Roma and Travellers*, pp. 4 en 17.

18 RAXEN 2009, p. 22.

19 Brief Gemeente Oss, D. van Grinsven, 24 september 2014, nr. 2014999.

20 Het EHRM hecht veel waarde aan de juridische en sociale context waarin een maatregel tot uitzetting wordt genomen, zie bijvoorbeeld EHRM *Chapman*, para. 101.

21 EHRM 6 februari 1976, nr. 5589/72 (Schmidt en Dahlström/Zweden), para. 33.

22 EHRM *Winterstein*, para. 142 en ook EHRM *Chapman*, para. 73.

23 Ten aanzien van 'verstening' van woonwagens geeft het EHRM aan dat het nomadisch bestaan voortleeft in de geest van woonwagenbewoners, zie EHRM 27 mei 2004, nr. 66746/01 (Connors/VK), para. 93. Daarnaast speelt het feit dat het in Nederlands sinds de invoering van de Woonwagenwet in 1968 (afgeschaft in 1999) verboden is voor woonwagenbewoners om rond te trekken en zijn ze verplicht zich te vestigen op een daartoe aangewezen locatie. Overigens acht het EHRM het niet relevant voor de beoordeling van een zaak of de verstening heeft plaatsgevonden uit vrije wil of als gevolg van overheidsbeleid, zie EHRM 18 januari 2001, nr. 25154/94 (Jane Smith/VK), para. 80.

24 EHRM *Winterstein*, para. 141.

25 EHRM 24 september 2012, nr. 25446/06 (Yordanova/Bulgarije), paras. 102-103.

26 Of iets als 'home' kan worden aangemerkt wordt bepaald aan de hand van de feitelijke omstandigheden en niet op basis van formele vereisten zoals de legaliteit van de bewoning, zie onder meer EHRM 13 mei 2008, nr. 19009/04 (McCann/VK), para. 46 en EHRM *Winterstein*, para. 141. Naar analogie volgt dat om vast te stellen of er een feitelijke alternatieve verblijfsplaats is, het niet van belang is dat de klager formeel huurder van een andere woning als hij daar feitelijk geen gebruik van kan maken.

27 EHRM *Buckley*, para. 54 en herhaald in EHRM *Winterstein*, para. 141.

28 EHRM *Buckley*, para. 54.

29 EHRM 24 november 1986, nr. 9063/80 (Gillow/VK), para. 46, waar de klagers voor een periode van 19 jaar niet aanwezig zijn geweest in hun 'home'.

30 EHRM *Winterstein*, para. 143, het Hof stelt daarbij dat 'the obligation imposed on the applicants, on pain of a coercive fine, to vacate their caravans and vehicles and to clear any constructions from the land constitutes an interference with their right to respect for their private and family life and their home, even though the judgment of 13 October 2005 has not to date been enforced'.

31 EHRM *Winterstein*, para. 148 onder (δ) en *Yordanova*, para. 118 onder (iv).

32 EHRM *Winterstein*, para. 148 onder (ζ).

33 EHRM 16 november 2004, nr. 4143/03 (Moreno Gómez/Spanje), para. 37.

34 EHRM 26 april 1979, nr. 6538/74 (Sunday Times/VK), para. 62 en voor een nadere beschouwing zie Gerards, J.H., *EVRM: Algemene Beginselen* (Sdu, Den Haag 2011), pp. 140-144.

35 EHRM 7 juli 1989, nr. 14038/88 (Soering/VK), para. 89, waarin het EHRM erkent dat de 'fair balance'-test als rode draad door het EVRM loopt. Eveneens geeft Gerards aan dat het EHRM de evenredigheidstoets het meest toepast, zowel bij negatieve verplichting (p. 158) als voor positieve verplichtingen (p. 236), zie Gerards (2011).

36 Hoewel overheden voor huisvestingsbeleid over het algemeen over een grote beoordelingsmarge beschikken (EHRM Connors, para. 82), is dit beperkt in het geval de rechten van Roma en woonwagenbewoners van artikel 8 EVRM op het spel staan, omdat ze tot een kwetsbare groep behoren (EHRM *Winterstein*, para. 148 onder (β)). Zie ook annotatie Gerards, J.H., *EHRC* 2014/195, para. 4.

37 EHRM *Winterstein*, para. 148 onder (ε) en (ζ).

38 ABRvS 26 maart 2014, ECLI:NL:RVS:2014:1052, para. 4.6.

39 Volgens het EHRM is de overheid alleen in uitzonderlijke gevallen genoodzaakt om onrechtmatige bezetting van grond voor onbepaalde tijd te tolereren, zie EHRM *Yordanova*, para. 131.

40 EHRM 18 juli 2013, nr. 7177/10 (Brežec/Kroatië), paras. 49-50 en EHRM *Yordanova*, para. 118 onder (v).

41 EHRM *Winterstein*, para. 148 onder (γ) en (δ) en ook EHRM *Yordanova*, para. 118 onder (iii) en (iv).

42 EHRM *Brežec*, para. 49.

43 EHRM *Winterstein*, para. 160 en EHRM *Yordanova*, para. 133.

44 College 2014-165, para. 3.15 en Gerechtshof 's-Gravenhage 30 juni 2009, ECLI:NL:GHSGR:2009:BJ1592, para. 4.5.

45 EHRM 22 mei 2007, nr. 40987/05, (Stenegry en Adam/Frankrijk) en herhaald in de meest recente uitspraak EHRM *Winterstein*, para. 163.

46 Een steeds terugkerende uitleg van het EHRM dat het EVRM bedoeld is om rechten te garanderen die praktisch en effectief zijn en niet theoretisch en illusoir, zie o.a. EHRM 9 oktober 1979, nr. 6289/73 (Airey/Ierland), para. 24.

47 EHRM *Winterstein*, para. 148 onder (ζ) met een verwijzing EHRM *Chapman*, para. 96.

48 EHRM *Yordanova*, para. 130 en EHRM *Chapman*, paras. 96-99.

49 EHRM *Winterstein*, para. 148 onder (ζ) met een verwijzing EHRM *Chapman*, para. 96.

50 College voor de Rechten van de Mens, Oordeel 2014-165.

51 EHRM 6 april 2000, nr. 34369/97 (Thlimmenos/Griekenland), para. 44.

52 EHRM 12 april 2006, nrs. 65731/01 en 65900/01 (Stec/VK), para. 51.

53 Zie voor het maken van uitzonderingen ten aanzien van algemene regels, EHRM *Thlimmenos*, para. 48. Kanttekening hierbij is dat het EHRM dit nog niet eerder in een woonwagenzaak betreffende individuele beslissingen heeft bepaald. Ten aanzien van uitzondering in het beleid voor een groep woonwagengewoners heeft het echter wel in 2001 bepaald dat een gebrek aan nationaal recht wat betreft het faciliteren van de levensstijl van woonwagengewoners geen indirecte discriminatie oplevert, EHRM *Chapman*, paras. 126-130.

54 Zie onder meer EHRM 20 januari 2004, nr. 39561/98 (Ashworth/VK).

55 EHRM *Connors*, para. 82.

56 Om te bepalen of een dergelijke inmenging gerechtvaardigd is, dient een 'fair balance'-toets worden toegepast vergelijkbaar met die van (onder meer) artikel 8 lid 2, zie EHRM 23 september 1982, nrs. 7151/75 en 7152/85, (*Sporrong en Lönnroth/Zweden*), para. 69.

57 Zie uitleg van Harris, D.J. e.a., *Law of the European Convention on Human Rights* (OUP, Oxford 2009), pp. 884-885 met verwijzing naar jurisprudentie van het EHRM.

58 EHRM 12 juni 2012 (*Lindheim/Noorwegen*), para. 128 en 134 en voor een bespreking van het raamwerk HR Conclusie (Advocaat-Generaal) 17 januari 2014, ECLI:NL:PHR:2014:9, para. 2.8.

59 VN-Mensenrechtcomité, *General Comment No. 16: Article 17 (Right to Privacy). The Right to Respect of Privacy, Family, Home and Correspondence, and Protection of Honour and Reputation*, 8 april 1988, para. 5.

60 *Ibid*, paras. 4 en 8.

61 VN-Comité ESCR, *General Comment No. 4: The Right to Adequate Housing (Art. 11 (1) of the Covenant)*, 13 december 1991, para. 7.

62 *Ibid*, para. 8(g).

63 VN-Comité ESCR, *General Comment No. 21: Right of Everyone to take part in cultural life (art. 15, para. 1 (a) ICESCR)*, 21 december 2009.

64 *Ibid*, paras. 32-33.

65 VN-Mensenrechtencomité, *General Comment No. 23: Article 27 (Rights of Minorities)*, 8 april 1994,, para. 5.1. Het VN-Mensenrechtencomité heeft aangegeven dat het moet gaan om een minderheid, i.e. numerieke inferioriteit, in een Staat (niet in een provincie of regio), zie daarover VN-Mensenrechtencomité 5 mei 1993, comm. nrs. 359 en 385/1989 (*Ballantyne e.a./Canada*), para. 11.2.

66 VN-Mensenrechtencomité 29 december 1977, comm. nr. R.26/24 (*Sandra Lovelace/Canada*), para. 14.

67 *Ibid*, para. 17, het Comité overwoog dat '[i]t is natural [in the light of the fact that her marriage to a non-Indian has broken up] she wishes to return to the environment in which she was born, particularly as after the dissolution of her marriage her main cultural attachment again was to the Maliseet band. ... [I]t does not seem to the Committee that to deny Sandra Lovelace the right to reside on the reserve is reasonable, or necessary to preserve the identity of the tribe'.

68 VN-Mensenrechtencomité, No. 23, para. 7.

69 *Ibid*, paras. 6.1 en 6.2.

70 *Ibid*, para. 6.2.

71 VN-comité CERD, *General Recommendation No. 27: Discrimination Against Roma*, 16 augustus 2000, para. 32.

72 De meest relevante artikel 2 lid 1 UVRM, artikelen 2 lid 1, 3 en 26 IVBPR, artikel 2 lid 2 IVESCR en artikelen 5 sub e en 7 CERD.

73 Onder meer VN-Mensenrechtencomité, *General Comment No. 18 (Non-discrimination)*, 10 november 1989, para. 13 en VN-comité CERD, No. 27, para. 13